

political regimes; 2) identification of members of the governing coalition; 3) description available resources members of the governing coalition; 4) Determination of the interests of the coalition members and possible trends in urban policy; 5) agenda of the urban coalition.

The author considers the typology of interaction between business and local government in the context of local political regimes. A significant impact to the nature of the relationship between local government and business has universal variables such as: the resource base of the city; dominant / dependent position of political power; strength / weakness of economic actors; action / reactive power position in building relationships with businesses; the willingness of government and business for mutual compromises.

Keywords: *urban political regime, the business as a political actor, urban authorities, urban policy, the governing coalition.*

УДК 324:321.7

Т.А. Лихацька

ЕЛЕКТОРАЛЬНА УЧАСТЬ ЯК ЧИННИК РОЗВИТКУ ДЕМОКРАТІЇ

У статті досліджено взаємозалежність електоральної участі та демократії. Акцентовано увагу на легітимізуючому аспекті електоральної участі та чинниках, що її визначають. Виявлено та обґрунтовано причини різного рівня електоральної активності в країнах, що відрізняються ступенем розвитку демократії.

Ключові слова: *електоральна участь, демократія, легітимізація, легітимність, влада.*

Постановка проблеми. Демократія передбачає наявність інституту вільних, конкурентних виборів. Тому для більшості громадян розвинених демократичних країн участь у виборах є важливою формою політичної участі. Вибори є визначальним чинником легітимації політичної влади. Вони відображають ставлення виборців до політиків, партій, чи врешті до політичної системи загалом. Участь в них тісно пов'язується з такими демократичними принципами як плюралізм, поділ влад, рівність, свобода. В свою чергу цінністю демократії є вільні громадяни, які залучаються до суспільного життя і через громадську участь різносторонньо впливають на нього. Водночас динаміка електоральної участі в країнах з різним рівнем демократії є досить відмінною, а у більшості країн, які вступили на цей шлях, спостерігається тенденція до зниження явки виборців. Це засвідчує не лише рівень масової свідомості виборців, але й специфіку політичного процесу, який проходить в країні. Тому як з теоретичної так і з практично-політичної точок зору зазначена проблема є актуальною.

Аналіз останніх джерел і публікацій. Дослідження електоральної участі є однією з найважливіших складових політичної та соціальної науки. Відповідні роботи можна розділити на дві основні групи. Перша – це праці, в яких розглядаються загальнотеоретичні і методологічні принципи аналізу електоральної участі. Цими проблемами займалися такі іноземні дослідники як Р. Даль [9], Р. Деггер [2], А. Лейпхарт [12], С. Ліпсет [13], Р. Патнем [15], Дж. Сарторі [16]. Для нас особливо важливими були наукові доробки, в яких висвітлено концептуальні моделі, що дозволяють не лише описувати, а й пояснювати поведінку виборців як детермінанта демократичних процесів. Це, зокрема, праці Н. Ротар [5], В. Бортнікова [1], О. Кулеби, М. Бучина [3], Ю. Шведа [7], Є. Юрійчука [8].

Друга група – це роботи, в яких розглядається власне «демократичний ефект» електоральної участі в конкретних країнах. Зокрема, М. Чешнік [10] досліджував подібну проблему в Польщі. Узагальнення динаміки виборчої участі в Росії знаходимо в роботах Е. Сидоркіної [6]. Досвід латиноамериканських країн в контексті аналізу даної проблеми став предметом дослідження Н. Ніконова та А. Шемеліна [4].

Не дивлячись на те, що в політичній науці існує значна кількість досліджень виборчої участі, всі вони, у більшості випадків, присвячені аналізу лише окремих аспектів даного феномену і не дозволяють розглянути його в контексті становлення демократичних інституцій. Тому метою даної статті є дослідження електоральної участі як чинника розвитку демократії.

Виклад основного матеріалу дослідження. Однією з фундаментальних засад демократії є електоральна участь, яка є однією з форм політичної участі. Це впливає з класифікації останньої на пряму та опосередковану. Опосередкована участь в свою чергу поділяється на інституційну (участь громадян у різних об'єднаннях) та процесуальну (насамперед – участь у виборах).

Сучасні громадяни власне через участь у виборах (а також – хоч значно в меншій мірі – через участь в референдумах) виражають своє відношення до демократичного ладу. Показник кількості людей, що взяли участь у виборах можна вважати індикатором участі громадян у політичному процесі. З цього приводу Р. Даль зауважував, що «сучасна демократія не може існувати без виборів і саме вибори є одним з ключових процедурних вимог демократії» [9, с. 316]. До такого ж висновку ми можемо прийти звернувшись до грецького походження терміну. Демократія, то влада людей (*demos*), які приймають участь (*kratos, kratia*) в реалізації влади.

Підтверджені цієї тези можна приводити багато. Їх посилюють і дані соціологічних досліджень проведених в Польщі в 1995 р. 85 % респондентів заявили, що вільні вибори легітимізують демократію [14, с. 15]. Не існує жодних сумнівів в тому, що вимоги взаємні: громадяни очікують вільних виборів, а демократія спирається на участь громадян в цих виборах.

Дещо інший підхід, запропоновано Дж. Сарторі. Він підкреслював, що логічна та зрозуміла участь ґрунтується на особистій активній включеності. Участь не є настільки прозаїчним буттям частини чогось (як правило, вплетене в якісь події), а тим більше не бажаним, примусовим включенням до чогось. Участь то є самоістотний рух і є протилежністю до включеності в рух (з чужої волі) і є протилежністю примусовій мобілізації [16, с. 148]. Не обмежуючи лише до участі у виборах, вчений звертає увагу на необхідності залучення громадян до різних типів політичної активності.

Протилежною до визнаної концепції Г. Сарторі є процедурна теорія демократії Дж. А. Шумпетера. У той час як в першому випадку, акцент зроблено на громадській участі, то в концепції Дж. А. Шумпетера йдеться про участь представників еліт (елітарна теорія демократії), що конкурують за виборців. Роль останніх за його теорією зводиться лише до перемоги на виборах. Інші форми громадянської активності було опущено, і ціль демократії зводилась в основному до голосування виборців.

Електоральна участь через механізм виборів покликана забезпечити базову цінність демократії – рівність. Однак демократична практика є дещо іншою. Аналіз емпіричних даних доводить, що сучасні демократичні системи не забезпечують рівної участі громадян у виборах. Так, низька участь виборців, яка в своїй основі є нерівною, призводить до нерівної презентації, а через неї до нерівномірного політичного впливу. Це характерно, насамперед для систем, в яких участь корелюється з соціальною стратифікацією, що в сучасних демократіях є швидше правилом, ніж винятком. Загроза

полягає в тому, що система, в якій порушена рівність, може розглядатися як несправедлива та може призвести до активізації антисистемної опозиції.

Зв'язок між електоральною участю та демократією є також важливим з огляду на дуже істотне для якості демократичної системи питання – легітимізації влади. Під цим поняттям ми розуміємо процес набуття владою ознак легітимності. До найважливіших процедур, які легітимізують політичну владу, належать вибори. В різних політичних системах вони виконують різні функції. Вибори слугують агрегацією інтересів громадян та дозволяють розвивати механізм політичної відповідальності. Тому участь у виборах варто розглядати як внесок громадян в легітимізацію владних стосунків в даному демократичному устрої. Вітчизняні дослідники В. Бортніков та В. Чубаєвський вважають, що «процес легітимізації політичної влади відбувається на усіх етапах виборчого процесу задовго до офіційного висунення претендентів на здобуття владних повноважень. Складовими його елементами є висунення та реєстрація кандидатів в депутати, політичних партій та блоків політичних партій – учасників виборчих змагань, формування їх передвиборчих штабів і фондів, складу виборчих комісій, проведення виборчої агітації, власне голосування, здійснення офіційного спостереження за ходом виборів, підрахунку голосів та встановлення підсумків голосування, встановлення результатів виборів та їх офіційного оприлюднення, а також під час судових рішень виборчих спорів тощо» [1, с. 56]. Активна участь громадян в електоральному процесі посилює політичну значимість виборів а владі дає додаткову підтримку реалізації політичного курсу. М. Ліпсет зазначав, що «відсутність участі і представництва відображає не існування громадянського суспільства і, отже, відсутність лояльності до всієї системи» [13, с. 231].

Ряд вчених, зокрема, Є. Юрійчук виділяють в легітимізації окремий вид – електоральну легітимізацію. Можна погодитись з думкою дослідниці, що «внаслідок реалізації суб'єктами виборчого процесу демократичних принципів виборчого права в процесі виборів органів публічної влади (прийняття рішень), здійснення легітимізаційних методів і технологій... політична довіра трансформується в підтримку влади через голосування чи інші види конвенційної участі» [8, с. 34]. Польський вчений М. Чешнік вважає, що «коли вибори в даній системі слугують передусім легітимізацією влади, то рівень виборчої участі можна розглядати з точки зору відношення громадян до демократії» [10, с. 4].

Однак як пояснити низьку явку виборців в країнах з різним рівнем демократії? Р. Патнем і С. Фарр стверджують, що рівень електоральної участі вищий в країнах з більш толерантними цінностями і позитивним відношенням громадян до уряду та демократії [15, р. 112]. У свою чергу, А. Лейпхарт вважає, що низька явка є серйозною демократичною проблемою, так як має на увазі нерівноправну участь громадян у виборчому процесі і, як наслідок, нерівнозначний політичний вплив [12, с. 3]. Тоді виникає запитання, чи залежить явка виборців від рівня розвитку демократії в країні? Припустимо, що детермінантою електоральної участі є соціально-політичний чинник. Тоді можна говорити про певну кореляцію: чим більш розвиненим є суспільство, тим вищий рівень участі громадян у виборах. Цей причинно-наслідковий зв'язок можна пояснити наступним чином. По-перше, соціально-економічний розвиток породжує потребу в усвідомленій політичній участі. По-друге, середній клас, який зацікавлений в економічній та політичній стабільності активно використовує право голосу, ніж менш заможні громадяни [4, с. 46]. Проте такий лінійний зв'язок є справедливим переважно для країн, що розвиваються, зокрема Латинської Америки. В багатьох країнах регіону явка на президентських виборах, як правило, перевищує 70 % і навіть 80 %. Ці показники істотно відрізняються від США. В цій країні найвища активність виборців

зафіксовано на виборах Президента США у 2008 р. коли на виборчі дільниці з'явилося 64 % виборців (у 1960 р. – 63 %), 52 % із яких проголосували за Б. Обаму [1, с. 57].

Відзначимо що рівень електоральної участі, на думку українського дослідника Ю. Шведа є залежним від форми правління та типу виборчої системи. Порівняно з досить низьким рівнем участі в США (54,2 %), країни з парламентською формою правління та мажоритарними виборчими системами виглядають значно краще (тут участь у виборах в середньому становить 75 %). Однак найвищий показник участі (понад 84 %) простежується в країнах з парламентською формою правління та пропорційною виборчою системою [7].

Загальносвітова тенденція може бути зображена криволінійно. Явка виборців виявляється низькою в менш розвинених суспільствах, зростає в міру їх розвитку і знижується в розвинених індустріальних країнах [11, с. 178]. Проте в ряді країн (Італія, Бельгія, Австралія) явка виборців наближається до 90%. Такий показник досягається через примус громадян голосувати.

Дещо інша ситуація складається для країн, де успішно відбувся перехід від недемократичних до демократичних політичних режимів. При цьому сам процес становлення демократії можна назвати структурно визначаючим чинником електоральної участі. Відзначимо, що період з 1989–1991 років характеризується переходом електорального процесу від ритуальної системи голосування (де явка досягала 99 % і «виборами з одного кандидата») до багатоваріантної поведінки. Перші демократичні вибори можна назвати установчими так як від їх результату залежали конституційні перетворення, розвиток інституту парламентаризму, формування партійної системи, а також прийняття узгоджених рішень між владою та опозицією, досягнутих в перехідний період. Тому такі вибори сприймалися виборцями як можливість відновлення (або зародження) демократії. Після довготривалого періоду боротьби з інакюдством та заборони альтернативних суспільно-політичних організацій та партій, громадяни відчували емоційний підйом та бажання відстояти ідеали демократії та якісно змінити політичну систему. Тому після т. зв. «оксамитових революцій» в країнах Центрально-Східної Європи явка на перших демократичних виборах була досить високою. Одним з чинників, який посилював мотивацію виборців голосувати став високий мобілізаційний потенціал опозиційних інституцій, які активно проводили агітаційну компанію, сприяючи електоральній участі критично налаштованих до тогочасної влади громадян.

Нова політична еліта, яка переважно прийшла до влади після перших демократичних виборів, мала високий рівень довіри виборців. З переходом від періоду демократизації до усталеної демократії ентузіазм виборців починає вщухати і явка поступово починає падати. Низька явка виборців може свідчити про делегітимацію системи. Це підтверджує думка Д. Бітхама щодо багатовимірного характеру легітимації. Він вказував на три її рівні: правила, переконання і поведінку. Третя з зазначених рівнів передбачає дієву і добровільну згоду на субординовану залежність від влади, яка проявляється, між іншим, через участь у виборах.

Відмінну від Д. Бітхама позицію займає Д. Рісмен, стверджуючи, що пасивність може відобразити той факт, що люди мають більш цікаве заняття, ніж займатися політикою, а державні органи та розбудовані організації добре функціонують, незважаючи на цю апатію [13, с. 232].

Електоральна участь громадян дозволяє в певній мірі визначити рівень електоральної підтримки кандидата чи політичної партії. Тому не випадково сучасні західні учені переймаються проблемою електорального абсентеїзму як причини падіння виборчої активності. Так, Р. Деггер вважає, що «доволі підстав вважати політичну апатію за проблему, яку слід розв'язати» [2, с. 307]. Електоральний абсентеїзм – це

складне та багатовимірне явище. Його прояви, причини та наслідки не можна оцінити однозначно. З однієї сторони, ріст абсентеїзму може свідчити про дефіцит демократії, нестабільність політичної системи, зниження рівня легітимності політичної влади, росту недовіри до владних інститутів, імітаційному представництві інтересів в органах влади. Значне число абсентеїстів на виборах відзеркалює низьку ефективність функціонування політичних інститутів, відсутності «прозорості» в діяльності держави, недостатній рівень міжпартійної конкуренції.

Для молодих демократій на етапі становлення багатопартійності та інститутів парламентаризму це явище становить загрозу, так як є індикатором зниження рівня легітимності політичної влади. Досить складно говорити про підтримку населенням урядового курсу, коли провладні партії прийшло підтримати менше половини громадян, які володіють виборчим правом.

Варто зазначити, що населення розглядає участь у виборах не стільки як канал залучення у процес вироблення та прийняття управлінських рішень або як інструмент діалогу з владою по узгодженню інтересів і курсів політики, а скоріше як спосіб виразити свою підтримку або протест владі та політикам. Звідси і високий потенціал абсентеїстського типу поведінки, а також протестного голосування на виборах.

Люди не йдуть на вибори з різних причин: вони задоволені існуючим порядком, вирішують інші більш важливі для них справи або ж впевнені, що політичний процес протікає належним чином, тому немає сенсу відмовитися від своєї поточної діяльності. Такий підхід дозволяє виокремити ще одну сторону легітимізації, яку можна назвати «пасивну легітимізацію». Отож через свідоме небажання йти до виборчих дільниць, громадяни погоджуються з думкою більшості і тим самим легітимізують діяльність органів державної влади. Однак йдеться про ситуацію, коли громадяни мають високий рівень довіри до політичних інституцій.

Проте, низька явка на виборах може свідчити і про кризу демократії в країні, в якій порушуються виборчі права громадян, а вибори відбуваються не прозоро з використанням адміністративного ресурсу. В цих умовах для абсентеїстів характерні такі мотиви, як «результати виборів все одно будуть підтасовані». Низька виборча конкуренція і відсутність достойних кандидатів теж здатна породити явище абсентеїзму. Як зазначають українські вчені О. Кулеба, М. Бучин «якщо немає конкуренції, результат є прогнозованим, то цінність голосу виборця втрачає своє значення. У той самий час великий рівень конкуренції дає виборцям зрозуміти, що від його голосу може залежати результат виборів» [3, с. 101]. В контексті сказаного, російська вчена Е. Сидоркіна виділяє протестний тип абсентеїзму, коли виборці розчаровуються не в політичній системі, а в політичній силі, за яку вони віддали голоси на минулих виборах [6, с. 11]. Дане розчарування може бути викликане відсутністю достойних кандидатів і здатне призвести до послабленню народної підтримки діючої влади.

Висновки та подальші перспективи дослідження. Електоральна участь має основоположне значення для реалізації одного з основних принципів демократії – народного суверенітету. Лише достатньо активна участь у виборах може гарантувати представництво тих груп, верств суспільства, які мають більший політичний вплив.

Електоральна участь є також важливим інструментом забезпечення легітимності демократичних політичних інституцій через процедуру виборів. Рівень електоральної участі залежить від типу виборів, виборчої системи, політичної культури виборців, специфіки політичної ситуації в країні тощо. Одні й ті ж самі чинники в кожній країні можуть по-різному впливати на рівень електоральної участі і призводити до відмінних результатів.

Легітимізуючий ефект електоральної участі є винятково важливим в країнах, в яких відбуваються системні демократичні перетворення або консолідація демократичного

ладу. В умовах, коли демократичні процедури ще не вкорінилися, а нова політична еліта не має значного досвіду управління, то участь у виборах широких верств населення є необхідним інструментом підтримки владних рішень та інституцій.

Низький рівень електоральної участі в країнах з різним ступенем розвитку демократії може мати різні наслідки. Для країн розвинутої демократії – це пасивна легітимізація з високим рівнем довіри до влади, для країн з авторитарними тенденціями – криза легітимності та дефіцит демократії. Перспективними з цієї точки зору є компаративні кросрегіональні дослідження рівня електоральної участі в країнах, які успішно пройшли етап переходу від соціалістичної моделі держави до демократичної.

Список використаної літератури

1. Бортніков В. Електоральна легітимізація влади в умовах демократичної трансформації / В. Бортніков, В. Чубаєвський // *Studia Politologica Ucraino-Polona*. – 2015. – Вип. 5. – С. 55–64 ; Bortnikov V. Bortnikov V. Elektoralna lehitymatsiia vlady v umovakh demokratychnoi transformatsii / V. Bortnikov, V. Chubaievskiy // *Studia Politologica Ucraino-Polona*. – 2015. – Vyp. 5. – S. 55–64

2. Деггер Р. Участь у політичному житті і проблема апатії / Р. Деггер // *Демократія : антологія / упоряд. О. Проценко*. – Київ : Смолоскип, 2005. – С. 304–326 ; Degger R. Uchast u politychnomu zhytti i problema apatii / R. Degger // *Demokratiia : antolohiia / uporiad. O. Protsenko*. – Kyiv : Smoloskyp, 2005. – S. 304–326

3. Кулеба О. Абсентеїзм як форма низької політичної участі / О. Кулеба, М. Бучин // *Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку*. – 2011. – Вип. 23. – С. 98–102 ; Kuleba O. Absenteizm yak forma nyzkoi politychnoi uchasti / O. Kuleba, M. Buchyn // *Ukrainska natsionalna ideia: realii ta perspektyvy rozvytku*. – 2011. – Vyp. 23. – S. 98–102

4. Никонова Н. Участие в выборах и электоральное поведение граждан латиноамериканских государств в условиях демократического транзита / Н. Никонова, А. Шемелин // *Международное публичное и частное право*. – 2013. – № 2. – С. 46–48 ; Nikonova N. Uchastie v vyborah i elektoralnoe povedenie grazhdan latinoamerikanskikh gosudarstv v usloviyakh demokraticeskogo tranzita / N. Nikonova, A. Shemelin // *Mezhdunarodnoe publichnoe i chastnoe pravo*. – 2013. – № 2. – S. 46–48.

5. Ротар Н. Політична участь громадян України у системних трансформаціях перехідного періоду : моногр. / Н. Ротар. – Чернівці : Рута, 2007. – 472 с. ; Rotar N. Politychna uchast hromadian Ukrainy u systemnykh transformatsiakh perekhidnoho periodu : mmonohr. / N. Rotar. – Chernivtsi : Ruta, 2007. – 472 s.

6. Сидоркина Е. Феномен абсентеизма на парламентских и президентских выборах в России: (1995-2008 гг.) : автореф. дисс. ... к. полит. н. : спец. 23.00.02 / Евгения Сергеевна Сидоркина; Моск. гос. ун-т им. М. В. Ломоносова. – М., 2008. – 22 с. ; Sidorkina Ye. Fenomen absenteizma na parlamentskikh i prezidentskikh vyborah v Rossii: (1995-2008 gg.) : avtoref. diss. ... k. polit. n. : spets. 23.00.02 / Yevgeniya Sergeevna Sidorkina; Mosk. gos. un-t im. M. V. Lomonosova. – M., 2008. – 22 s.

7. Шведа Ю. Участь у виборах (фреквенція) [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://yuriy-shveda.com.ua/communion/school-election-skill/260-frekvencia.html?format=html&lang=en> ; Shveda Yu. Uchast u vyborah (frekventsiia) [Elektronnyi resurs] – Rezhym dostupu : <http://yuriy-shveda.com.ua/communion/school-election-skill/260-frekvencia.html?format=html&lang=en>

8. Юрійчук Є. Електоральна та референтна легітимізація влади на пострадянському просторі: зовнішньополітичні аспекти : моногр. / Є. Юрійчук. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2012. – 480 с. ; Yuriichuk Ye. Elektoralna ta referentna lehitymatsiia vlady na postradianskomu prostori: zovnishnopolitychni aspekty : monohr. / Ye. Yuriichuk. – Chernivtsi : Chernivetskyi nats. un-t, 2012. – 480 s.

9. Dahl R. *Demokracja i jej krytycy* / R. Dahl. – Kraków, 1995. – 520 s.

10. Czeńnik M. Partycypacja wyborcza polaków [Electronic resource] / M. Czeńnik. – Mode of access : <http://www.isp.org.pl/files/20145849250174351001263374709.pdf>

11. Inter-American Development Bank, Development Beyond Economics: Economic and Social Progress in Latin America. - Washington, DC : Johns Hopkins Press for the Inter-American Development Bank, 2000. – 199 p.

12. Lijphart A. Unequal participation : democracy's unresolved dilemma / A. Lijphart // American Political Science Review. – 1997. – Vol. 91, No. 1. – P. 1-14

13. Lipset S. Homo politicus. Społeczne podstawy polityki / S. Lipset. – Warszawa : PWN, 1995. – 500 s.

14. Potoczne wyobrażenia o demokracji. Psychologiczne uwarunkowania i konsekwencje / red. J. Reykowski. – Warszawa, 1995. – ss. 19–53

15. Putnam R. Disaffected Democracies / R. Putnam, S. Pharr. – Princeton: Princeton University Press, 2000. – 360 p.

16. Sartori G. Teoria demokracji / G. Sartori. - Warszawa, 1998. – 641 s.

Стаття надійшла до редакції 29.05.2016 р.

T. Lykhacka

ELECTORAL PARTICIPATION AS A FACTOR OF DEMOCRACY DEVELOPMENT

The article examines the interdependence of electoral participation and democracy. Special attention is paid to the legitimizing effect of electoral participation and its determining factors. The author reveals and substantiates the reasons of different level of electoral activity in the countries that vary in a degree of democracy development.

Electoral participation is described as an important instrument of ensuring the legitimacy of democratic political institutions through the procedure of election. This study demonstrates that the level of electoral participation correlates depending on the type of election, electoral system, voters' political culture and specificity of political situation in a country. Just the same factors in each country may differently affect the level of electoral participation and lead to distinct results.

Legitimizing effect of electoral participation is exceptionally significant in countries with systematic democratic reforms or consolidation of a democratic order.

Regarding the situation when democratic procedures have not taken roots yet, and the new political elite has not acquired a considerable experience in management, the participation in election of the wide sections of the population is a necessary instrument of supporting the authoritative decisions and institutions.

Low level of electoral participation in countries with different degree of democracy may have different consequences. Thus, the author discusses the idea of passive legitimization with high level of trust in government emerging in developed democracies and a crisis of legitimacy and democracy deficit occurring in countries with authoritarian tendencies.

Key words: electoral participation, democracy, legitimization, legitimacy, power.